

JAN HILL

De folket är fattigt. Gårdar i Tärby socken under 16- och 1700-talen
1991
Över solen. Herrgårdar och människor i Fänneslunda och Grovare
Grovare-Fänneslunda Hembygdsförening 1996
Skogen i skogen. Om kulturminnen i Älvsborgs län i vetenskap och folktro
Länsmuseumsstyrelsen Älvsborgs län 1996
Skogens kulturarv. Hänsyn och skötsel
Länsmuseumsstyrelsen Älvsborgs län 2002 (med Åsa Ström)
Skogens stenhus
Länsmuseumsstyrelsen Älvsborgs län 2004
Skogens rana. Utmarksfolk och landskapsförändringar i Varum
Varums Hembygdsförening 2005

JAN TÖVE

Skogens byggar
Länsmuseumsstyrelsen Älvsborgs län 1996
Skogen på safari
Länsmuseumsstyrelsen Älvsborgs län 2000 (med Janos Jurka)
Skogen redan
Länsmuseumsstyrelsen Älvsborgs län 2001
Skogens borgsjön
Länsmuseumsstyrelsen Älvsborgs län 2002 (med Stefan Edman & Tore Hagman)
Skogen runt sjön
Länsmuseumsstyrelsen Älvsborgs län 2004 (med Agneta Tjäder)
Skogen på havet
Länsmuseumsstyrelsen Älvsborgs län 2005 (med Hans Kongbäck m.fl.)

JAN HILL & JAN TÖVE

Skogens ryd. En skogshistoria
Länsmuseumsstyrelsen Älvsborgs län 1999
Skogens historia om skogens historia
Länsmuseumsstyrelsen Älvsborgs län 2003
Skogens ägen. Från Borås och de sju häraderna 2003
Länsmuseumsstyrelsen Älvsborgs län 2003

De gamle och skogen

Kulturarvet i skogslandskapet

ÖRJAN HILL

JAN TÖVE

SVEASKOG

2006

Erik Samuelsson, född 1900 på ett torp i Västergötland. När han och andra människor i det gamla bondesamhället berättade om skogen, handlade det om matnyttiga saker som kreatursbete, svedjemarker, orrfåglar, bärplockning och lövtäkt. Foto Örjan Hill.

DE GAMLE OCH SKOGEN

NÄR MÄNNISKORNA i det gamla bondesamhället berättade om skogen, beskrev de sällan träden som växte där. De talade hellre om mer matnyttiga saker:

»I skogen gick kreaturen på bete och där brände vi också svedjor, som gav oss råg och rovor. När svedjorna växte igen förvandlades de till goda, gräsbevuxna betesmarker och sedan kunde vi plocka massor med smult-ron, hallon och lingon där. Och skulle vi skjuta harar och duvor eller gillra en orrfälla gick vi bort till svedjorna. Starrmyrarna i skogen och löven på träden skördades för att vi skulle få vinterfoder till djuren. I bäckar och åar satte vi ut fiskeredskap och byggde kvarnar, där vi kunde mala säden.»

I berättelserna framträder särskilt ofta de viktiga utmarksnäringarna *skogsbete*, *svedjeodling* och *myrslätter*, tre begrepp som alltid löper som en röd tråd i skogens långa historia tillsammans med t.ex. jakt, fiske, insamling och malning. Beträktat utifrån det långa bondeperspektivet handlar skogslandskapets kulturarv uppenbarligen mer om *markens förmåga att producera livsmedel* än om trädproduktion. Man avverkade naturligtvis träd i skogen även i äldre tider, men då i första hand till husbehov för att användas på gårdarna som byggnads- och hantverksmaterial, hägnader, ved och annat.

Förutsättningarna ändrades med *trävaruindustrins expansion* under 1800-talet. Sågverksnäringen gav utmarken ett annat slags värde. Det började bli möjligt för bondebefolkningen att omvandla skogen till reda pengar, dels genom att sälja träd och timmer och dels genom att avlönas som skogshug-gare, sågverksarbetare och flottare. Dessutom ledde effektiviseringen inom jordbruket till att betydelsen av utmarksbete, svedjebruk och myrslätter minskade. Skogens urgamla funktion som livsmedelsproducent upphörde alltmer till förmån för trädproduktionen.

Det var dock svårt att utrota det gamla synsättet. Man kunde se både kreatur och slätterfolk ute i skogen ända in på 1900-talet. Svedjebruket hade visserligen minskat starkt i slutet av 1800-talet men förekom på en-staka platser så sent som under andra världskriget.

Det fanns förstås bygder där berättelserna hade ett delvis annorlunda innehåll. Parallellt med de allmängiltiga utmarksaktiviteterna, som innebar produktion av livsmedel och husbehovshuggning av träd, kunde andra skogsnäringar uppstå och utvecklas. I vissa trakter brändes *tjära* och *pottaska* i stor skala. I andra höggs *ved* till alunbruk, tegelbruk, brännerier, kalkugnar och salpetersjudning. I bergsmäns och brukspatroners landskap, där man utvann och smidde järn, koppar och silver, blev *kolning* och *koltransporter* synnerligen viktiga sysselsättningar för allmogen.

Spåren idag

Spåren efter den *livsmedelsproducerande skogen* är inte alltid så uppenbara, men de finns där. Små stenrösen och kolfragment i marken kan visa var man har svedjat. Förekomst av vissa växt- och djurarter avslöjar skogens ursprung som betesland och äng. Även rester efter kojor för vallhjon och slätterfolk, liksom hölador, diken, fördämningar, trädristningar, övervuxna stigar och namn på platser i skogen finns kvar som minnen efter bete och slätter på utmarken. Jakt och fiske kan representeras av övergivna fångstanordningar, t.ex. fågelfällor och ålkistor.

Litet tydligare är kvarnruiner och kvarndammar längs vattendragen, liksom spåren efter *bergsbruket* och det *äldre skogsbruket* med sina kolmilor och tjärdalar, gruvor och hyttor, sågverk, körvägar och flottningsrännor och mycket annat.

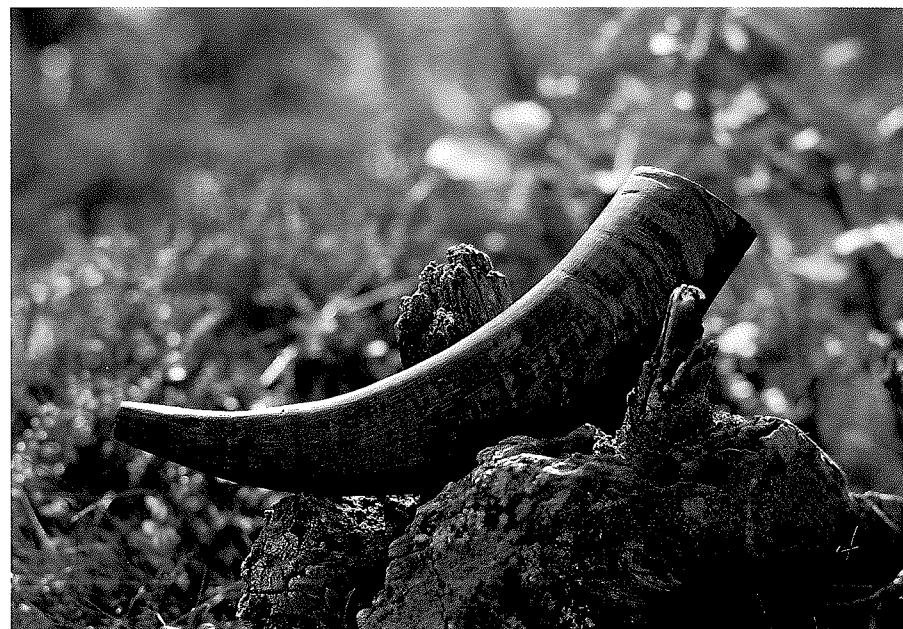
De allra mest framträdande spåren i skogen är dock inte ett resultat av skogens utnyttjande i sig, utan efter olika slags *bebyggelser* och *bosättningar*. Förhistoriska boplatser kan markeras av stora gravar och vidsträckta röjningsröseområden. Oräkneliga bondgårdar, torp, nybyggen, finngårdar, fäbodur och samiska visten har under seklernas gång övergivits och blivit övervuxna med skog. Idag ligger minnena efter deras invånare gåtfullt och ödesmättat kvar under träden i form av husgrunder, eldstäder, ödeåkrar, odlingsrösen, stenmurar och olika slags kulturväxter.

Tack vare att vi har tagit hand om och arkiverat material som t.ex. kyrkoböcker, domböcker, äldre kartor, fotografier och föremål kan vi få veta förvånansvärt mycket om de människor som levde där och hur de brukade landskapet.

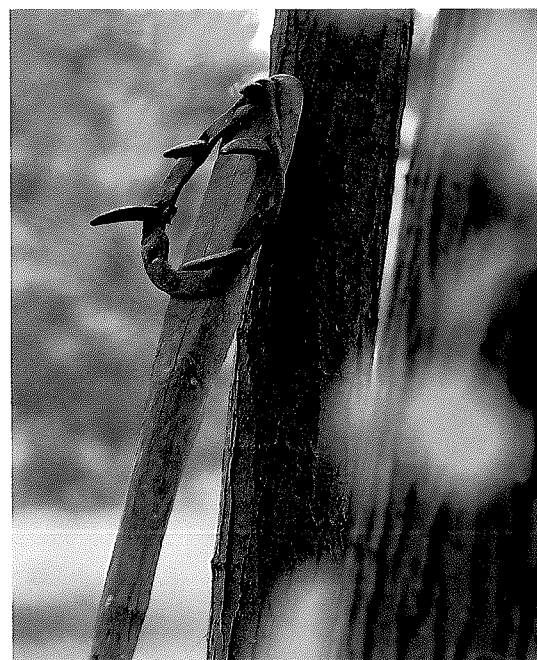
Men även *de gamle* kan berätta för oss. Och *skogen* är ett arkiv i sig.

Bete i skogen. Vallkullorna är Emmy Eriksson och Selma Forsman i Lybergets fäbod. Foto George Renström 1920, Nordiska museet.

Vallhornet.

Svedjebränning i skogen.
Mangskogs socken (Värmland).
Foto Nils Keyland 1911, Nordiska
museet.

Svedjekrattan.

Myrslätter i skogen. Slätterfolket
måste vada till knäna i vatten
och dy för att komma åt gräset
utefter vattendragen. Jukkasjärvi
socken (Lappland). Foto Borg
Mesch 1912, Nordiska museet.

Lien.

Trädfällning i skogen. Skogsarbetarna Erik Fogel och Oskar Ljungberg.
Foto George Renström, Nordiska museet.

När sågverksindustrin utvecklades i mitten av 1800-talet fick skogen ett annat slags värde. Trädproduktion blev viktigare än utmarksbete, svedjebruk och myrslätter.

Kolning i skogen. Arbete vid kolmila norr om Skinnskatteberg (Västmanland).
Foto Anders Sten 1941, Nordiska museet.

I bergsmännens och brukspatronernas landskap steg röken från kolmilorna. Träkolstillverkningen var en grundläggande förutsättning för järnproduktionen.